

"..... Özden BİLEN, "Türkiye ve Ortadoğu Su Sorunları" başlıklı kitabında, Türkiye'nin bölgedeki konumundan kaynaklanan politika ve yaklaşımları üzerinde durmuştur. Yazarın, Ortadoğu su sorunları üzerinde uluslararası düzeyde saygı duyulan bir otorite oluşu kitabın önemini artırmaktadır.

.... Ortadoğu sularının hidropolitik ve teknik değerlendirmesine ilaveten, Ortadoğu'nun modern hidrolik tarihinin de incelemesini yapan BİLEN, Asi ve Ürdün nehirleri ile İsrail, Ürdün ve Filistin'deki su kaynakları ve bölge için tavsiye edilen teknik çözümlere atıfta bulunmaktadır. BİLEN, Suriye ve Irak'ın taleplerine karşı, kendi verilerini açıklamaktadır. Kitapta, Suriye'nin Asi Nehri'nin kullanımındaki tutumu ile Fırat Nehri sularının kullanımına ilişkin Türkiye'ye yönelttiği eleştiriler arasındaki çelişkilere de değinilmektedir.

Eleştirmenin amacı, taraflardan birinin veya diğerinin desteklenmesi olmayıp, BİLEN'in kitabında Türk görüşlerinin açık ve ikna edici şekilde ortaya konulduğunu vurgulamaktır. Arab yaklaşımının da dikkatle hazırlanmış benzeri bir çalışma ile ortaya konulmasının faydalı olacağı düşünülmektedir .."

Prof. John KOLARS

Center for Middle Eastern
and African Studies, Ann Arbor
Int. J. Middle East Stud. 31 (1999)

Book Reviews(*)

* Kitabın İngilizce baskısına ilişkin olarak Uluslararası Ortadoğu Çalışmaları Dergisi'nde (International Journal for Middle East Studies) yayınlanan inceleme yazısının özetidir.

ORTADOĞU
SU SORUNLARI
ve
TÜRKiYE

Özden BİLEN

2009

**ORTADOĞU SU SORUNLARI
VE TÜRKiYE
ÖZDEN BİLEN**

Birinci baskı (TESAV Yayını)
1996

İkinci baskı (TESAV Yayını)
2000

Üçüncü baskı
2009

ISBN 975-96935-1-8

Baskı

İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı
Basım ve Foto-Film Şube Müdürlüğü
ANKARA - 2009

I

*Sevgili Annem ve Babamın
aziz hatıralarına
ithaf edilmiştir.*

Ö.B.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Sunuş	XV
Genişletilmiş İkinci Baskının Önsözü	XVII
Birinci Baskının Önsözü	XIX

I. BÖLÜM

ORTADOĞU HARİTASININ OLUŞTURULMASINDAKİ TARİHSEL SÜRECE BAKIŞ.....	3
Ortadoğu'da Olaylar Göründüklerinden Çok Farklıdır	3
Ortadoğu Haritasının Oluşturulmasındaki Etkenler.....	6
Filistin Sorununun Doğuşu.....	8
Irak'ın Kuruluşu.....	19
Suriye'nin Kuruluşu	22
Arab-İsrail Anlaşmazlığında 1949'dan Günümüze Kadar Gelişmeler	24
Ortadoğu Barış Süreci ve Su Kaynakları Çalışma Grubu	32

II. BÖLÜM

ORTADOĞU'DAKİ SULARIN HİDROPOLİTİK VE TEKNİK DEĞERLENDİRİLMESİ.....	39
Ortadoğu'daki Sular ve Hidropolitik Farklılıklar.....	39

VII

Fırat-Dicle Havzası.....	43
Havzanın Hidrolojik Özellikleri.....	43
Türkiye'deki Barajların Etkileri.....	51
Toprak Kaynakları ve Tarımsal Su Kullanımı.....	57
Dicle Nehri'nden Fırat Nehri'ne Su Aktarılması	60
Türkiye, Suriye ve Irak'ta Kişi Başına Düşen Yıllık Su Miktarı.....	67
Kıyıdaş Ülkelerde 1990-2020 Yılları Arası Nüfus Değişimi	68
Türkiye'nin Su Kaynakları	69
Suriye'nin Su Kaynakları.....	70
Irak'ın Su Kaynakları.....	72
Çevre Sorunları	73
Uluslararası Hukuk ve Fırat-Dicle Havzası.....	75
Türkiye, Suriye ve Irak Arasındaki Su İlişkilerinin Tarihçesi	86
Keban Barajı'nın İnşasından Önceki Dönem (1964 Öncesi).....	87
Keban ve Karakaya Barajlarının İnşaat Dönemi.....	88
Urfa Tünelleri ve Atatürk Barajı İnşaatlarının Başlaması	90
Türkiye'nin Arab Ülkeleri Dışında Su İlişkileri.....	96
Türkiye'nin İşbirliği Girişimleri.....	99
Asi (Orontes) Nehri.....	103
Ürdün (Şeria) Nehri	109
Su Kaynakları.....	109

Johnston Planı	111
Ürdün Nehri'ne İlişkin Projeler.....	119
Yeraltı Suyu Kaynakları	
İsrail.....	121
Ürdün	122
Bölgede Nüfus Artışı.....	123
Su Arz-Talep Dengesi	125
Tarımın İsrail Ekonomisindeki Rolü.....	128
Ürdün Nehri Havzası'ndaki Hidropolitik Şartlar.....	130
Su Açığının Karşlanması	131
Deniz Suyu Arıtma Tesisleri	133
Akdeniz ve Kızıldeniz'in Ölüdeniz'e Bağlanması	137
Bağlantı Seçenekleri	137
İsrail'in Önerdiği Proje.....	139
Ürdün'ün Önerdiği Proje.....	139
Çevre Sorunları.	139
Barış Suyu Projesi	142
Barış Suyu Projesine İlişkin	
Politik Yaklaşımlar	143
Atık Suların Kullanılması	146
Deniz Yolu ile Büyük Hacimlerde Su Nakli.....	148
Litani Nehri.....	151
Su Kaynakları	151
Litani Nehri Kullanımına İlişkin	
Politik Sorunlar	153
Nil Nehri.....	156

Su Kaynakları	156
1959 Nil Anlaşması	157

III. BÖLÜM

SINIR AŞAN SULARLA İLGİLİ BAZI ANLAŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	167
Su Anlaşmaları.....	167
Tuna Nehri.....	171
Colorado Nehri.....	208
İndüs Nehri.....	224
İsrail - Ürdün Su Anlaşması.....	249

IV. BÖLÜM

21. YÜZYILIN SU VE ÇEVRE GÜNDEMİ	259
Giriş.....	259
Su Kaynakları Yönetiminde Değişim Süreci	260
Havza Planlama Anlayışı Öncesi.....	260
Havza Su Kaynaklarının Teknik ve Ekonomik Planlanması.....	261
Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İlk Uygulamalar.....	262
Türkiye ve Diğer Ülkelerde Havza Planlama Anlayışına Geçiş.....	264

Entegre Su Kaynakları Geliştirme ve Yönetimi Kavramı	265
Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı.....	266
Birleşmiş Milletler Su Konferansı.....	267
Brundland Raporu ve Rapora Yönelik Eleştiriler	268
Uluslararası Su ve Çevre Komisyonu Dublin Konferansı	271
Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı ve Gündem 21.....	272
Küresel İklim Değişikliği ve Kyoto Protokolü	276
Su Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Çevre İlişkisi.....	277
Avrupalı Yeşiller İhsu Barajı'na Neden Karşı Çıkıyor ?	285
Rüzgar ve Güneş Enerjisi, Su ve Diğer Enerji Kaynaklarına Karşı Bir Seçenek midir ?	289
Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Raporları.....	292
Su Politika ve Stratejileri	293
Suyun Sektörel Tahsisi.....	295
Katılımcı Su Yönetimi	299
Gıda Güvenliği ve Sanal Su Kavramı.....	301
Su Sektöründe Özelleştirme	304
Su Kalitesinin Korunması.	307
Su Temininde Seçenekler	310
Son Söz.....	313
Kaynaklar.....	315

ŞEKİLLER

Şekil 1 : Filistin İçin Siyonist Teklifi (1919) ve Birleşmiş Milletler Planı (1947)	17
Şekil 2 : İlk Arab-İsrail Savaşından Sonra Sınırlar(1949)....	18
Şekil 3 : 1967 Savaşı İle İşgal Edilen Bölgeler ve 1949 Sınırları.....	31
Şekil 4 : Fırat-Dicle Havzası	42
Şekil 5 : Fırat-Dicle Nehirlerinde Yıllık Akımların Değişimi	49
Şekil 6 : Fırat-Dicle Nehirlerinde Aylık Akımların Değişimi	50
Şekil 7 : Fırat Nehri Üzerindeki Barajlar	56
Şekil 8 : Dicle'den Fırat'a Su Nakli (Thartar Projesi)	66
Şekil 9 : Asi Nehri.....	102
Şekil 10 : Ürdün Nehri Su Kaynaklarının Geliştirilmesine İlişkin Projeler.....	108
Şekil 11 : Akdeniz ve Kızıldeniz'in Ölüdeniz'e Bağlantı Seçenekleri.....	136
Şekil 12 : Barış Suyu Projesi	141
Şekil 13 : Litani Nehri	151
Şekil 14 : Nil Nehri.....	155
Şekil 15 : Nüfus Tahminleri	163
Şekil 16 : Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla (1989).....	163
Şekil 17 : Tuna Nehri.....	172
Şekil 18 : Nagymaros-Gabcikova (Bös) Projesi Şematik Planı.....	207

Şekil 19 : Slovakya Tarafından İnşa Edilen Alternatif Projenin Şematik Planı (Geçici Çözüm - C seçeneği)	207
Şekil 20 : Colorado Nehri.....	209
Şekil 21 : İndüs Nehri.....	226
Şekil 22 : İndüs Anlaşması'na Göre Su Tahsis Planının Şematik Gösterimi	248

TABLOLAR

Tablo 1 : Ortalama Yıllık Akımlar ve Kıyıdaş-Ülkelerin Katkıları	46
Tablo 2 : Sulama Alanlarına İlişkin Çelişkili Veriler	59
Tablo 3 : Nüfus Tahminleri.....	69
Tablo 4 : Suriye'nin Su Kaynakları	71
Tablo 5 : Kişi Başına Ortalama Yıllık Su Miktarı	73
Tablo 6 : Türkiye'nin Su ve Kara Sınırları	97
Tablo 7 : Ürdün Nehri'nin Su Potansiyeli.....	110
Tablo 8 : Ürdün Nehri Kullanımı İçin Geliştirilen Planlar	112
Tablo 9 : Ürdün ve Yarmuk Nehirlerinin Kullanımı	118

Tablo 10 : Ürdün Nehri Havzası Ülkelerinde Nüfus.....	125
Tablo 11 : Ürdün Nehri Toplam Su Potansiyeli.....	126
Tablo 12 : Ürdün Havzası'nda Yer Alan Ülkelerin Kişi Başına Su Miktarı.....	127
Tablo 13 : Ortadoğu Ülkelerinde Su Arıtma Maliyeti.....	135
Tablo 14 : Ölüdeniz ve Akabe Körfezi'nin Akdeniz'e Bağlantı Seçenekleri.....	138
Tablo 15 : Nil Nehri Sularının 1959 Anlaşması'na Göre Taksimi.....	158
Tablo 16 : Tuna Havzası Ülkelerinde Kişi Başına GSMH ve Gelişim İndeksi.....	174
Tablo 17 : İndüs Nehri Su Potansiyeli.....	228
Tablo 18 : Hindistan ve Pakistan Su Tahsis Planları.....	239
Tablo 19 : Su Hakkı Devirleri.....	298
Tablo 20 : Su Kaynaklarının Geliştirilmesinde Seçenekler.....	312

ih
di
sa
l,
ve
su
%
sel
ço

sar
tük
üz

baş
da
koy
yüz
su
kay
arası
sür
dün

kay
nüf
sula
kay
geliş

büyü
kuru
kayn
su ya

GENİŞLETİLMİŞ İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Sınır aşan sular, su kaynaklarının geliştirilmesi ve çevre ilişkileri Dünya gündeminde ilk sıralarda yer almaktadır. Belirtilen konularda her yıl sayısız uluslararası toplantı düzenlenmekte, tavsiye kararları alınmakta, çok sayıda makale ve kitap yayınlanmaktadır.

Sanal su (virtual water) kavramı tartışılmakta, küresel su ortaklığı oluşturulması, su kaynaklarının bölgesel planlama ve yönetimi, bölgesel bilgi bankalarının kurulması gibi yeni projeler ortaya konulmaktadır. Bu gelişmelerin Türkiye tarafından yakından izlenmesi, uygun politika ve stratejilerin benimsenmesi gerekmektedir.

Su sorunlarının çeşitli boyutlarının değerlendirilmesine yönelik uzun bir çalışma sonucunda hazırlanan "Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye" başlıklı kitap 1996 yılında TESAV (Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı) tarafından bastırılmış ve yoğun ilgi gören ilk baskının İngilizce tercümesi GAP İdaresi Başkanlığı'nca 1997 yılında yayınlanmıştır.

Kitabın yeni baskısında, Ortadoğu Haritası'nın oluşumuna yön veren politik gelişmeler ve bölgede yer alan sulara ilişkin teknik ve hidropolitik değerlendirmelerin yer aldığı I. ve II. Bölümler, ilk baskıdaki şekliyle büyük ölçüde muhafaza edilmiştir. Ancak, 1997 yılında Birleşmiş Milletler'ce kabul edilen "Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme" 'nin teknik yönden değerlendirilmesi II. Bölüm içerisinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kitabın ikinci baskısına, çeşitli devletler arasında bağitlanan anlaşmalar, "Sınır Aşan Sularla İlgili Bazı Anlaşmaların Değerlendirilmesi" başlığı altında III. Bölüm olarak eklenmiştir.

tir. Bu bölümde Tuna, Colorado, İndüs ve Ürdün nehirlerinin kullanımına ilişkin sözleşmelerin detaylı bir incelemesi yapılmaktadır. Belirtilen incelemeye dayanarak, Fırat-Dicle Havzası ve diğer havzalardaki şartlar mukayese edilmekte, benzeri sorunların çözümüne katkı sağlayacak teknik yaklaşımların, Dicle-Fırat Havzası'nda uygulanma imkanı araştırılmaktadır.

Kitabın yeni baskısında yer alan "21. Yüzyılın Su ve Çevre Gündemi" başlıklı IV. Bölüm'de ise, su kaynakları yönetimiindeki değişim süreci ile bu süreci etkileyen uluslararası toplantılarda alınan kararların değerlendirilmesi yapılmaktadır. Genellikle yağışlı iklim kuşaklarında yer alan Kuzey ülkelerinin öncülüğü ve girişimleriyle düzenlenen toplantıların sonuç belgelerine yansıyan bazı tavsiye ve kararların, kalkınma çabası içinde bulunan kurak ve yarı kurak bölgelerdeki Güney ülkelerinin gerçekleri ile ters düştüğü eleştirisel bir yaklaşımla ortaya konulmaktadır. Bu bölümde ayrıca, su kaynaklarını geliştirmeye yönelik projelerin Güney ülkeleri için taşıdığı büyük önemi göz ardı eden, su ve diğer doğal kaynaklarını büyük ölçüde geliştirmiş Kuzey ülkelerinde doğan radikal çevreci akımlar irdelenecektir. Son olarak, IV. Bölüm'de, fiziksel yapılarla birlikte ele alınması gereken etkin ve ekonomik su kullanımını sağlayacak politika ve stratejiler gözden geçirilecektir. Belirtilen konular 21. yüzyılın su gündemini oluşturmakta ve gelişmelerin dikkatle izlenmesi gerekmektedir.

Özetle değinilen konuları kapsayan genişletilmiş ikinci baskıyı okuyucularımın takdirine sunmaktan, büyük bir mutluluk duymaktayım.

Özden BİLEN

31 Aralık 1999

Ankara

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Su, diğer doğal kaynaklardan farklı olarak, yaşamın ana unsurunu oluşturduğundan; ekonomik değeri yanında, sosyal bir nitelik taşımakta ve bu özelliği ile teknik verilerden soyutlanarak politik amaçlar için kullanılmaya çok uygun bir ortam oluşturmaktadır. Belirtilen çerçevede değerlendirilme yapıldığında, karmaşık bir ekonomik ve sosyal coğrafyaya sahip Ortadoğu'daki su sorunlarının bir bölümünün, çeşitli politik amaçlarla, yapay olarak yaratılan sorunlar olduğu görülmektedir. Gerçek ve yapay sorunları birbirinden ayırabilmek için bölgede yer alan sular arasındaki hidropolitik ve teknik temel farklılıkları ortaya koymak gerekmektedir.

Arab-İsrail düşmanlığının yoğun şekilde yaşandığı Ürdün Nehri Havzası'ndaki su kaynakları, yeraltı suları ile birlikte Ürdün, Filistin ve İsrail'in ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Nil Nehri Havzası'nda ise, sadece Mısır'ın haklarını gözetin ve 20. yüzyıl başlarından itibaren Koloni yönetimlerinin çeşitli etki ve girişimleri ile şekillenen 1959 Nil Anlaşması'nın doğurduğu sorunlar bulunmaktadır. Buna karşılık, teknik veriler ve imkânlar gözönüne alındığında, Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye, Suriye ve Irak'ın ihtiyaçlarını karşılayacak kapasiteye sahiptir. Ancak belirtilen temel farklılıklar dikkate alınmadan, Ürdün ve Nil havzalarındaki sorunlarla bağlantı ve yapay benzerlikler kurularak, Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımına ilişkin yanlış yorum ve yayınlar yapılmaktadır. Türkiye dışında yayınlanan bazı kitap ve makalelerde yer alan gerçek dışı iddiaların kanıtı olacak teknik veriler bulunmadığı için bu veriler yerine Türkler'in "*Arablar'ın petrolü çok, su yerine petrol içsinler..*" dediği iddia edilmekte ve be-

lirtilen ifade uluslararası toplantılara sunulan tebliğlere başlık olarak seçilmektedir. Bu misalleri çoğaltmak mümkündür.

Su tutulma aşamasında Atatürk Barajı'ndan teknik nedenlerle bir ay süre ile su verilememesi, Türkler'in kasıtlı bir davranışı olarak dünyaya yansıtılmıştır. Tamamına yakını Türkiye topraklarında oluşan Fırat Nehri sularının yarısı Suriye ve Irak'a verilmekte iken, bu hususu belirtmek yerine, Türkler'in "*Arab Sularına*"(1) el koydukları iddia edilmiştir.

Ortadoğu'daki su sorunlarına ilişkin olarak, yurtdışında yukarıda pek azı örneklenen gerçek dışı haber ve bilgilerle dolu çok sayıda kitap, dergi ve makale yayınlanmaktadır. Türkiye'de ise konuya ilişkin inceleme ve araştırmalar bazı üniversitelerde yapılan toplantılarda sunulan bildiriler ve gazetelerde yer alan makaleler ile sınırlı kalmakta, kapsamlı olarak konuyu inceleyen bir yayın bulunmamaktadır.

Ortadoğu su sorunları üzerinde uzun süre çalışmış bir kişi olarak, belirtilen boşluğu doldurmak ve Türk Kamuoyu'na bölgemizdeki su sorunları konusunda bilgi sunmak için bu kitabı kaleme almak gereğini duydum.

Kitap sadece teknik uzmanlara yönelik bir yayın olarak düşünülmemiş, toplumun geniş bir bölümüne hitap etmek üzere hazırlanmıştır. Bu nedenle rakamlarla okuyucuyu sıkmamak için özel bir gayret gösterilmişse de, Ortadoğu'da politik amaçlarla su kaynaklarına ilişkin sayılarla oynamak suretiyle gerçeklerin sapıtılması sık sık başvurulan bir yöntem olduğundan, konuyu açıklayabilmek için yer yer sayısal izahat vermek gereği doğmuştur. Ancak yorumlarla bu güçlüğü aşılmasına çalışılmıştır.

Ortadoğu'daki su problemlerinin gerçek boyutlarını sap-

Ş-
2-
n-
ir
nı
ri-
e,
da
le
ir.
ızı
ş-
nı
iş-
na
bu
ak
ek
ık-
'da
ak
ön-
sal
üç-
ap-

tayabilmek için Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak, ekonomik ve askeri güç odaklarınca bölge haritasının nasıl çizildiğini öncelikle incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle Kitabın I.Bölümü'nde, su sorunlarına ilişkin gelişmelere ağırlık verilerek, bugünkü Ortadoğu'nun oluşumu özetle ele alınmaktadır. Kitabın II.Bölümü'nde bölgede yer alan Fırat, Dicle, Asi, Ürdün, Litani ve Nil nehirlerine yönelik genel teknik değerlendirmeler ile birlikte bu sulara ilişkin politik yaklaşımlar (hydro-politics) irdelenmektedir. III.Bölüm'de ise, özetle küresel su sorunları ele alınarak tüm dünya ülkelerinin 21.yüzyılda karşılaşacağı sorunlar üzerinde durulmaktadır.

Kitabın hazırlanışında konu üzerinde kaleme alınmış çok sayıda yabancı yayının incelenmiş ve söz konusu yayınlarda yer alan tek taraflı yorumlar ve çelişkiler vurgulanarak gerekli açıklamalar yapılmış ve gerçek dışı ithamlar cevaplandırılmıştır.

Uluslararası ilişkileri ebedî dostluklar veya düşmanlıklar değil, ortak çıkarlar şekillendirmektedir. Kitapta yer alan ve bazı ülkelerin Türkiye aleyhindeki görüş ve politikalarını yansıtan ifadelerin, okuyucu tarafından belirtilen genel çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Zaman içinde şartların değişebileceğini ve su sorunları konusunda bir uzlaşma ortamı doğacağı inancını taşımayıım.

Ancak yaşadığımız coğrafyada, bugünkü karmaşık politik ortamın sonucu, Ülkemiz uzun bir süre daha sınır aşan su sorunlarıyla birlikte olacaktır. Edindiğim tecrübeleri Türk Kamuoyu'na ve gelecek kuşaklara aktarmak ve paylaşmak isteğinin bir ürünü olan kitabımda, yapılan değerlendirmeler ve yorumların çoğu kişisel tespitlerime dayanmaktadır. De-

gerlendirmelerimde mümkün olduğu kadar tarafsız olmaya ve olayları somut veriler ile açıklamaya çaba harcadım. Ülke-mizi yakından ilgilendiren konuya ilişkin olarak tarafımdan gösterilen objektif kalabilme niyet ve gayretinin aksine, ulus-lararası bazı yayınlar Türkiye'ye karşı ön yargılı ve haksız eleştirilerle doludur.

Kitabımdaki tespit ve yorumlarımla uzun süredir tartışılan ve tartışılmaya da devam edilecek konulara bir ölçüde açık-lık getirebilirim, büyük mutluluk duyacağım.

Özden BİLEN

25 Temmuz 1996

Ankara